

Tomislav Ražnjević

Sveučilište u Zadru

HRVATSKI GRANIČARI I „NEKONVENCIONALNI“ RAT 18. STOLJEĆA

Zašto „nekonvencionalni“ rat? Čitava povijest čovječanstva ispunjena je nizom sukoba koji se mogu okarakterizirati kao primjeri oružanih konflikata u kojima jedan od aktera koristi nepopularne metode i sredstva kojima je njegov protivnik doveden u neravno-pravan položaj u kojem se ne može kvalitetno braniti (ili se uopće nema priliku obraniti).

Takve oblike ratnog djelovanja, koji u svojoj osnovi idu kontra ustaljenih ratnih običaja i etičkih normi i koje zbog toga ne možemo svrstati u okvire regularnog rata, generalno se naziva nekonvencionalnim oblikom rata/ratovanja.

Iako podjela na konvencionalno i nekonvencionalno nije postojala u prošlosti već je plod moderne vojne, pravne i političke znanosti, te se uglavnom vezuje uz povijesna gibanja 20. stoljeća, točnije, uz fenomene nuklearnog rata, terorizma i gerilskih pokreta, ona se djelomično može primjeniti i na period 18. stoljeća. Ponajprije zato jer je u tom stoljeću po prvi put na međunarodnoj razini napravljena jasna diferencijacija između prihvatljivog i neprihvatljivog načina vođenja ratova, a naročito je primjenjiva u slučaju kada se govori o djelovanju graničara iz Vojne granice na europskim ratištima tog doba.

KARAKTER EUROPSKOG „KONVENCIONALNOG“ RATA 18. ST.

Kako bismo lakše spoznali ulogu hrvatskih graničarskih trupa na europskim bojnim poljima 18. stoljeća, i kako je njihova prisutnost utjecala na razvoj vojne misli te preoblikovanje načina ratovanja, potrebno je barem u osnovnim crtama upoznati se sa karakterom „konvencionalnog“, tj. općeprihvaćenog načina ratovanja i osnovnim značajkama regularnih vojski europskih država.

Kao nikada prije, a vjerojatno ni poslije, europske vojske 18. stoljeća imale su izražen „konvencionalni“ karakter koji su iskazivale strogim vojničko-kavalirskim i profesionalnim pristupom ratu kao osnovnom motivu njihova postojanja, načelno nesklone ikakvim nemoralnim potezima i „udarcima ispod pojasa“, bilo da se radilo o kopnenom ili ratu na moru.

Za razliku od vojski 16. ili 17. stoljeća, heterogenih skupina neukrotivih plaćenika koji su se okupljali i raspuštali po potrebi, te u pauzama između bitaka kokošarili selima i gradovima, vojske 18. stoljeća su njihova dijametralna suprotnost. Bile su to stalne, uvježbane i disciplinirane snage sa postojanom organizacijskom strukturom i strogim hijerarhijskim ustrojem, te što je vrlo važno, potpuno odvojene od civilnog pučanstva. Vojnik više nije bio avanturist u potrazi za plijenom, već državni službenik lojalan svom vladaru koji je za svoju uslugu primao plaću iz državne kase, a svaki pokušaj namirivanja pljačkom strogo se sankcionirao od vojnih i civilnih sudskih vlasti.

U novonastalom ozračju „profesionalizma“, koje je zahvatilo vojničku Europu kasne druge polovice 17. stoljeća, u kojem je pod utjecajem prosvjetiteljstva uspostavljen novi sustav vrijednosti i gdje su vrijedila općeprihvaćena pravila koja nisu dopuštala nikakava „skretanja“ sa konvencionalnog, moralno i etički prihvatljivog ratovanja, nije bilo mjesta za „nepoštene“ oblike ratnih djelovanja koji su dovodili protivnika u neravnopravan položaj i dirali u nevine civile. Sve ono što se nije uklapalo u sliku prepoznatljivog, finog i civiliziranog rata 18. stoljeća bilo je stavljeno izvan zakona, i osuđeno kao neprihvatljivo, a akteri okarakterizirani kao prekršitelji zakona i rušitelji civilizacijskih normi. Rat je u teoriji i praksi postao isključivo stvar vojnih krugova i državnih vlasti, a gotovo znanstveni pristup prema njemu i težnja profesionalizaciji i regularizaciji na svim razinama pretvorili su *art of warfare*, ratnu vještinu, u neku vrstu apstraktne umjetnosti koja se nije ticala običnih građana, i koja im se nimalo nije mješala u živote. Posljedice toga trenda bile su jasno vidljive. Gotovo svi oblici gerilskog ili polugerilskog rata koji je su donedavno bili neodvojiv dio europskih vjerskih ratova prethodnog stoljeća, a koji su kulminirali za krvavog Tridesetogodišnjeg rata, sada su gotovo u potpunosti iščeznuli sa bojnih polja zapadne i srednje Europe.¹

Više je faktora koji su utjecali na ovako korjenitu transformaciju europskog vojnog svijeta i promjenu stava europskog društva prema ratu.

U prvom planu to su razorne i tragične posljedice Tridesetogodišnjeg rata (1618.–1648.) koje su se kao duboki ožiljci urasli u tkivo i psihu ranonovovjekovne Europe. Točnije, to je atmosfera općeg zgražanja prema destruktivnoj naravi neograničenog rata koja je zavladała cjelokupnom europskom javnošću nakon tog brutalnog sukoba, apokaliptičnog zla koje je potpuno opustošilo njemačke zemlje i finansijski osiromašilo sve sudionike. Opće antiratno ozračje koje ni u najmanjoj mjeri nije toleriralo masovno nasilje prema bespomoćnim civilima i koje je odlučno iskazivalo ogorčenost prema osiljenim *condottierima* imalo je jako intelektualno uporište u idejama poznatih humanista, prosvjetitelja i pristaša racionalizma tog doba. Tijekom 18. stoljeća one su u sve većoj mjeri počele prodirati na dvorove europskih vladara, oblikovati njihov svjetonazor i utjecati na njihove stavove prema raznim političkim problemima, pa tako i prema ratnoj problematici.

Oni pronicljiviji i prosvjećeniji vladari iščitali su lekcije iz Tridesetogodišnjeg rata. Udivjeli su kako takvi ratovi koji dovode do nekontroliranog razaranja cjelokupnog društvenog i ekonomskog poretka nisu korisni nijednoj zaraćenoj strani, ni pobjednicima ni gubicima. Oni gube svoju svrhu i nisu više samo sredstvo za ostvarenje političkih ciljeva i obranu državnih interesa, već u košmaru mase pljačkaša i avanturista postaju nezaustavljiva lavina koja se otimlje kontroli vlastodržaca. Bilo im je jasno kako je o građanstvu, kao izvoru finansijskih poreznih sredstava, ovisila i ekonomska snaga njihove države, te da ga treba zaštititi od ratnih djelovanja. Došlo je vrijeme da se i u vođenju rata trebaju definirati pravila ponašanja i postaviti zakonska i moralna ograničenja kako bi se zaštitilo civilno pučanstvo, gospodarska infrastruktura i prirodni resursi, tj. subjekti oko kojih su se i vodili ratovi.

1 J. Ellis, 1979., str. 58.

Razloge koji su doveli do pripitomljavanja tih “vučjih čopora” u „dresirane lovačke pse“, kako je to slikovito opisao vojni povjesničar M. Howard, treba potražiti i u samoj svrsi profesionalnih vojski i osnovnom motivu koji je doveo do njihova stvaranja.²

Sveopćim gospodarskim napretkom i napretkom administracije, unaprijeđenjem poreznog sustava i proizvodnje raslo je i bogatstvo država, a indirektno s time i jačanje političke moći središnje vlasti naspram feudalnih staleža. Kako se pojačavala realna moć vladarskih kuća na društvenom i političkom planu, tako su one sve više stjecale kontrolu nad ekonomskim životom države i dolazile u posjed golemih izvora prihoda. Tim pravcem razvoja koji je trajao nekoliko stoljeća Europa je polako ušla u epohu apsolutističkih režima. Po uzoru na Francusku Luja XIV., ubrzo su se oblikovali slični politički sustavi u Rusiji, Austriji, Pruskoj i Španjolskoj.

Zahvaljujući apsolutnoj financijskoj i političkoj moći vladari su posjedovali dovoljno novca kako bi mogli organizirati i održavati skupocjene stajaće vojske, dok su pred par stoljeća ovisili o službi feudalaca ili uslugama prevrtljivih plaćenika. No, za utrošeni novac dobile su pouzdanog zaštitnika odanog samo njihovoj riječi, doslovce „dresiranog lovačkog psa“. Stalne vojske bile su produžena ruka krune, sila kojom su vladari kontrolirali unutarnjopolitičke prilike i pokazivali zube prema vanjskim neprijateljima u slučaju ugroze državnih interesa. Njihov imidž, doktrinarna načela i odnos prema društvu razvijani su sukladno službenoj politici humanističkog prosvijećenog apsolutizma. One su bile i jedini garant opstanka dinastije na prijestolju, a iz snage tih vojski proizlazila je snaga vladara. Takve vojske, razumljivo je, nisu si mogle priuštiti obrazac ponašanja koji je obilježavao njihove raskalašene, osiljene i samovoljne prethodnike, koji su sa vladajućim krugovima bili vezani tek povremenim ugovorima, a prema nezaštićenom pučanstvu odnosili se bez trunke respekta i milosti. Pošto su profesionalne državne vojske odražavale status i čast svojega vladara u javnosti, i samom vladaru bilo je u interesu da ih što je moguće više udalji od potencijalnih počinjenja nepodopština i štetočinstva koje bi naštetilo ugledu krune, bilo na domaćem ili međunarodnom planu.

Jedan od glavnih čimbenika koji je utjecao na spomenute promjene je i tehnološki napredak oružja i razvoj taktičkih rješenja povezan s njime. Sa „uskog“ gledišta vojne povijesti, ako ćemo razne ekonomske i socio-političke čimbenike baciti u drugi plan, to je i odlučujući moment koji je doveo do daljnje profesionalizacije i sofisticiranja vojske, te kao posljedicu toga imao odbacivanje neregularnog oblika ratovanja. Prvenstveno se to odnosi na uvođenje puške kremenjače i bajunete kao osnovnog dijela standardne opreme regularnog europskog vojnika početkom 18. stoljeća.³

Početkom stoljeća puške kremenjače su istisnule starije vrste mušketa i arkebuza, u prvom redu zbog jednostavnosti rukovanja i veće teoretske brzine pucanja, no imale su velik nedostatak jer su bile izrazito neprecizno oružje. Taj nedostatak nastojao se ispraviti tako da se način ratovanja prilagodi karakteristikama oružja, te se pristupilo traženju novih taktičkih rješenja u kojima će se maksimalno iskoristiti vatrena moć muškete, a istovremeno neutralizirati njena nepreciznost. Iz razvoja taktike koji je uslijedio, pojavio se tzv. linijski borbeni poredak, oblik bojnog rasporeda za koji je bilo karakteristično to što su vojnici bili poredani u gusto zbijenim vrstama, raspoređenima u nekoliko linija.⁴

2 M. Howard, 2002., str. 84.

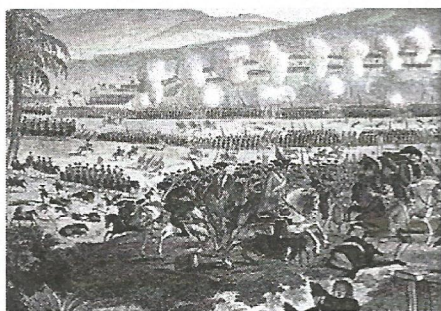
3 R.A.Preston – S.F. Wise, 1979., str. 140.str.

4 P. Tomac, 1973., str. 88.

Taj linijski poredak definirao je način ratovanja za sljedećih stotinu godina. Napad u tom poretku se izvodio na način da se vojnici unutar svoje vrste korakom približe neprijatelju i na zapovijed časnika sa odstojanja od 50-100 metara ispale plotun, te ponovno korakom krenu prema protivniku i ponove radnju sve do bliskog kontakta koji je završavao masakrirajućom borbom bajunetama prsa o prsa.⁵ Ovaj oblik taktike bio je izuzetno krut, trom i nefleksibilan, a od strane njegovih teoretičara i praktikanata u detalje definiran; slično rimskim legijama i grčkim falangama svaka jedinica imala je svoje mjesto u rasporedu, a svaki vojnik strogo određeno mjesto unutar svoje jedinice koje nije smio napustiti. U slučaju remećenja zadanog rasporeda, bilo konfuzijom u borbi, bilo dezertiranjem i paničnim reakcijama vojnika, narušavala se stabilnost cijelog poretka, pa je o održavanju linije i kohezije među vojnicima ovisilo i pitanje života i smrti tih ljudi.

Linijski poredak bio je specifičan i po tome što je zahtijevao izuzetnu psihičku stabilnost, željeznu disciplinu i obučenosť vojnika. Iz današnje perspektive, promatraču-laiku vojnici u glumljenim filmskim scenama Napoleonovih bitaka vjerojatno djeluju kao grupa automatiziranih klonova koji uspravno i smirenim korakom nastupaju prema neprijatelju, bez straha, u pravilnoj vrsti i pod ubojitom kišom zrna i šrapnela. No, sa stajališta tadašnjih vojnih teoretičara takvo naizgled sitničavo inzistiranje na disciplini i strogom održavanju redova imalo je svojega smisla.

Disciplina, kao ključ uspjeha u ovakvom ratovanju, bila je jedina garancija da se linije neće raspasti pod pritiskom borbe. A raspad linije značio je i sigurni poraz. Bez visokog stupnja discipline sinkronizirano djelovanje vojnika u linijama nije bilo moguće. Vojnik je morao biti vičan kretanju unutar formacije i održavati kontinuitet linije u uvjetima kad je njegovo tijelo u potpunosti izloženo neprijateljskom oružju, bez zaklona, a svoje oružje mogao je koristiti tek na zapovijed zapovjednika koji je po vlastitoj procjeni odlučivao kad je vrijeme da njegova vrsta zauzme položaj za paljenje plotuna. Onaj tko je zadržao više prisebnosti i kvalitetnije manevrirao svojim jedinicama na bojnopolju izlazio je kao protivnik. U primjeni linijskog poretka najveće rezultate postigli su Prusi, predvođeni genijalnim kraljem i jednim od autoriteta vojne struke 18. stoljeća., Fridrikom II Velikim.⁶ Oni su svojim sustavom obuke i novačenja, naglašenom željeznom disciplinom i obrazovanjem izvrsnog časnčkog kadra predstavljali ideal svim ostalim vojskovođama Europe, među njima dakako i onima iz Habsburške monarhije.

Slika 1: Prikaz tipične bitke 18.st, sa jedinicama u linijskom borbenom poretku u pozadini

5 P. Tomac, 1973, str. 88, C. Jorgensen et alii, 2006., str. 57.-58.

6 M. Howard, 2002., str. 79.-80.

Iz svega navedenoga vidljivo je kako kod zahtjevne linijske taktike nije bilo moguće popunjavati stajaću vojsku *ad hoc* unovačenim volonterima ili slobodnim plaćenicima, te kako je do dolaska na bojno polje vojnik morao proći složenu i relativno dugotrajnu obuku u kojoj se učio kretanju unutar formacije i ratovanju u linijskom poretku. Ako se uzme u obzir kako je kroz trajanje svoje službe imao osiguranu hranu, odjeću, smještaj i potrebnu opremu, i ako se troškovi pomnože sa nekoliko desetaka tisuća puta, lako je zaključiti kako je obuka vojske koštala poslodavca, tj. vladara mnogo vremena i novca. Produkt toga zahtjevnog procesa je skup profesionalaca, skupih vojnika čija zamjena u ratnim uvjetima nije bila ni jeftina ni jednostavna. Skupoća vojnika, odnosno visina investicija uložениh u odražavanje vojske, utjecala je indirektno na tijek i ishod ratova. Bitke 18. stoljeća bile su izuzetno krvave, a gubitci u boju iznosili su i do vrlo visokih 30–40%.⁷ Zbog takvo velike smrtnosti često su izvojevane pobjede bile ništa drugo nego tek Pirova pobjeda u kojoj pobjednik nije prolazio puno bolje od poraženoga. Iz toga razloga se ni sami zapovjednici na terenu, a ni lideri u svojim kabinetima, nisu olako upuštali u velike odlučujuće bitke. Bili su skloniji strategiji iznurivanja, tražeći načine kako pobijediti protivnika bez zometanja bitaka, vještim potezima odvući mu vojsku van dohvata zaliha, iscrpiti mu financijske resurse i prisiliti ga na potpisivanje mira.⁸ Slijedeći takvu politiku „racionalizacije“ na kraju su se i cijeli ratovi svodili na igru mačke i miša, uz stalno opipavanje snaga između vojskovođa na polju, i strateško nadmudrivanje između državnih lidera u kabinetima. Jedini postojani oblik direktnog sukoba dviju zaraćenih vojski zadržao se uglavnom u vidu opsadnog ratovanja oko gradova i utvrđenja, a sudari na otvorenom pali su u drugi plan. Kako ističe britanski povjesničar Howard: “Pitanje uzdržavanja vojske od 70000 ljudi koju se moralo opremiti hranom, životinjama, municijom dok se kretala neprijateljskim teritorijem bila je prva stvar koju je morao naučiti svaki vojskovođa, a mnogi se nisu ni bavili ničim osim toga”⁹; iz njegovih riječi i analize drugih vojnih povjesničara može se zaključiti kako su se europske vojske toga doba bavile uglavnom za ratnike sporednim pitanjima, održavanjem logistike i osiguranjem opskrbe, a zbog rijetkih bitaka same vojske su među civilnim stanovništvom izgubile tradicionalni stereotipni imidž nasilnih i krvožednih parazitskih tvorevina.

Kako bi svoju vojsku učinili neovisnom o okolišu, tj. distancirali je od civilnog pučanstva, europski vladari su preferirali podizanje skladišta hrane, streljiva i odjeće uz putove kojima se vojska kretala na pohodu.¹⁰ Cilj takve prakse bio je što više onemogućiti odvajanje vojnika od njegove postrojbe ili logora u kojemu je on stacioniran, suzbiti kokošarenje i usput ograničiti moguće maltretiranje pučanstva.

To vezivanje trupa uz vojne zalihe drastično je smanjilo pokretljivost velikih vojski na terenu, koje su sobom morale tegliti ogromnu prtljagu i osigurati službu koja će pratiti trupe na pohodu i brinuti o gradnji skladišta, dopremanju zaliha i njihovoj raspodjeli među jedinicama. Upravo ti najranjiviji i istovremeno najvažniji djelovi vojnog korpusa, spora prtljaga sa zaliham, postat će glavni mamac koji će privlačiti napade hrvatskih, graničarskih i mađarskih grupa koje su svojim djelovanjem prekidale linije komunikacije protivničkih vojski i otežavale im opskrbu na terenu, i uz čiji se stil borbe vezuje pojam „nekonvencionalni“ rat iz naslova rada.

7 R.A.Preston – S.F. Wise, 1979., str. 141.

8 M. Howard, 2002., str. 81.

9 M. Howard, 2002., str. 82.

10 Više o tome: R.A.Preston – S.F. Wise, 1979., 143.str., M. Howard, 2002., str.83.

Slika 2: Nastupanje pješništva u vrsti

VOJNA GRANICA KAO ISHODIŠTE NOVIH TRENDOVA

Dok se u monarhijama zapadne Europe pravac razvoja državnih vojnih snaga usmjeravao ka stvaranju discipliniranijih i taktički sofisticiranijih profesionalnih vojski, načelno orijentiranih isključivo prema regularnim metodama i sredstvima koje nisu ugrožavale egzistenciju civilne populacije i kršile etičke kodekse vojničke aristokracije, na rubnim područjima europskog civilizacijskog kruga osjećale su se drugačije silnice koje su razvoj vukle suprotnim pravcem. Sa tih krajnjih područja dopirali su različiti utjecaji čiji će nositelji (prvenstveno Hrvati) odigrati zamijećenu ulogu u europskoj vojno-političkoj povijesti 18. stoljeća i koji će, kako ćemo kasnije vidjeti, pokopati idealiziranu sliku „uzvišenog“, formaliziranog pozicijskog rata kakvu su gradili autoriteti intelektualne prosvijećene Europe, od Volteira do Fridrika II Velikoga.

U tim pasivnim područjima egzistirao je oblik rata potpuno suprotan tadašnjim principima, uvjetno rečeno, konvencionalnog načina ratovanja. U samom 18. stoljeću može se pronaći niz primjera koji ilustriraju karakter takvog stanja, od upornoga oružanog otpora škotskih gorštaka nizinskim posjednicima, stalnog rata ruskih kolonista protiv azijskih nomada ili primjera britanskih graničnih straža koje su u stalnoj pripravnosti štitile imperijalne posjede od čestih upada sjevernoameričkih starosjedilaca. No, zbog udaljenosti njihov utjecaj na europskoj sceni bio je neznatan u usporedbi sa utjecajem koji je posredstvom hrvatskih graničarskih trupa dolazio sa područja hrvatsko-slavonske Vojne granice.

Vojna granica (*Militargrenze*) jedinstven je primjer vojno-obrambenog sustava u cijeloj europskoj povijesti, a formirao se postepeno kroz puna dva stoljeća pograničnog rata sa Osmanlijama.¹¹ Iako su Osmanlije nakon odlučujućeg sraza pod Bečom 1632. godine izgubile svoju udarnu moć i prisilno napustili ekspanzionističku politiku prema habsburškim zemljama, i dalje su predstavljali živu prijetnju normalizaciji života u Hrvatskoj i Ugarskoj. To se u nekoj većoj mjeri nije promijenilo ni njihovim potiskivanjem iza rijeke Save i masiva Dinare krajem 17. i početkom 18. stoljeća. Područje Vojne granice bilo je poprište stalnog sukoba niskog intenziteta između kršćanskih branitelja predvođenih hrvatskim i slavonskim plemstvom i navalnih pljačkaških grupa sastavljenih od osmanlijske konjice i vlaških pomoćnih četa. Taj sukob nije prestajao ni u razdobljima mirnih odnosa

¹¹ O oblikovanju Vojne granice, vidi: Ž. Holjevac- N. Moačanin, 2007., str. 12.-49.

između Beča i Porte.¹² Takvo stanje kontinuiranog rata koji nagrizava granicu između dviju sila, u kojem nema velikih pokreta i odlučujućih bitaka kao na europskim bojnim poljima, ni uniformiranosti i grandioznosti kakve su odlikovale glavninu tadašnjih profesionalnih vojski, ušlo je u vojnu i historiografsku terminologiju pod pojmom- *mali rat*, njem. *der kleiner krieg* ili franc. *guerre petit*.¹³ Kao što je rečeno, taj mali rat u Europu će biti „uvežen“ upravo iz Vojne granice, na leđima hrvatsko-slavonskih graničara, hajduka, pandura i husara, koji su često u literaturi i izvorima obuhvaćeni skupnim nazivom – Hrvati (*Crabaten*).¹⁴

Linijski poredak i suvremene taktike koje su lomile glave pruskih, francuskih ili britanskih stratega u Vojnoj granici nisu bile primjenjive ni u najmanjoj mjeri, upravo zbog toga „malog rata“ koji je bio uvjetovan i karakterom protivničke, osmanske strane, a djelomično i geografskim obilježjima brdskog i šumovitog terena koji je pogodio djelovanjima malih grupa čarkaša.¹⁵

Osmanlijska vojska nije funkcionirala po europskim normama, svoja načela i metode ratovanja baštinila je iz nomadske tradicije brzog pokretljivog rata. Poznato je kako se tijekom širenja islamskog imperija inferiorne feudalne europske vojske nisu mogle nositi sa Osmanlijama i njihovom taktikom „spaljene zemlje“, što je i dovelo do kolapsa kršćanskog otpora na Balkanu tijekom 15.–16. stoljeća. Svojim brzim i pokretljivim konjaničkim trupama, akindžijama, upadali su u neprijateljsku pozadinu i pustošili usjeve na poljima, uništavali skladišta, mlinove i mostove, palili kuće i odvodili roblje. Kako su brzo upadali, brzo su se i povlačili, ne ostavljajući nikakve mogućnosti branitelju da uopće i prikupi vojsku kojom bi ih zaustavio ili presreo. Takav gerilski oblik rata, suprotan europskom viteškom kodeksu, bio je učinkovito sredstvo kojim su ostvarivali višestruke koristi. Pljačkom su stjecali bogat plijen, a svojim iznenadnim upadima onemogućavali su protivniku opskrbu i komunikaciju, te ga tako prisiljavali na povlačenje i napuštanje utvrđenih gradova. Uz to što su lomili moral i ekonomsku snagu branitelja, vodili su i agresivan psihološki rat nad zatečenim civilnim pučanstvom.

Kroz dva stoljeća sakupljanja dragocjenog iskustva u borbi sa takvim neprijateljem, plemstvo Hrvatske, Slavonije i Ugarske je preuzelo njegov način ratovanja i ratnog umijeća. Europska vojna tradicija dijelom je iščezla. Profilirale su se jedinice sličnije turskim vrstama pješaka i konjanika, specijaliziranih za, modernim rječnikom rečeno, *hit and run* taktiku. Tako su se razvile graničarske postrojbe lakih konjanika-husara i lakih pješaka-graničara, pandura koje su svojom brzinom, lukavošću, okretljivošću, ali i agresivnošću i surovošću mogle parirati turskim napadačima.

12 Razlog tim neprekidnim upadima je u tome što već u 18. st. slabi vlast sultana nad perifernim dijelovima carstva, a bosanski begovi i kapetani dovoljno su samostalni da djeluju na vlastitu ruku i neovisno o Porti i njenim diplomatskim odnosima sa Austrijom. S. Pavičić, 2009. str. 110.

13 O teoriji “malog” rata: F. Misjak, 1973., str. 244.-245., C. Jorgensen et alii, 2006., str. 53.-54.

14 Primjena etnonima Hrvat u ovom slučaju nije bila posve točna jer je pod tim nazivom obuhvaćeno i nehrvatsko pučanstvo, dakle ono koje nije imalo veze sa Hrvatskim kraljevstvom i njemu pripadajućim posjedima. Činjenica je kako su krajiške jedinice 18. stoljeću u svom sastavu imale velik udio doseljenih Srba i tada nacionalno nedefiniranih balkanskih Vlaha. Primjer takve proširene uporabe naziva Hrvat, u kojem je etnonim postao naziv za vrstu konjanika, su laki konjanički odredi *Hrvata* koji su služili u raznim vojskama za Tridesetogodišnjeg rata, a koji su dobrim dijelom bili sastavljeni i od pripadnika drugih naroda, Mađara, Srba, Čeha, Poljaka.

15 Čarkanje (eng. *skirmishing*) je oblik napada lako pokretljivim jedinicama bez namjere prihvaćanja borbe i sa relativno sigurnog položaja, uznemiravanje neprijatelja sa brzim povlačenjem iz zone ugroženosti.

Slika 3: Trenkov pandur (na konju) i vojnik slavonskog generalata.

Za razliku od tadašnjih stajaćih vojski koje su kroz trenažni proces stvarale profesionalca, husari, krajišnici/graničari i panduri su novačeni iz seljačkoga stanovništva naseljenog u Vojnoj granici, kao neregularne trupe za potrebe obrane austrijskih i ugarskih posjeda. Bili su to slobodni vojnici-seljaci, kako ih je nazvao austrijski povjesničar Kaser, koji su za svoju obvezu čuvanja granice dobili zemljište sa kojega su se prehranjivale njihove obitelji.¹⁶ U usporedbi sa civilnim životom u ostalim krajevima, život u zoni permanente ratne opasnosti bio je surov, pun neizvjesnosti i tragedije. U takovom okruženju svaki oblik intenzivnije robno-novčane trgovine, obrta ili investicija koje su zahtijevale dugoročno planiranje bilo je nemoguće realizirati zbog opće društvenopolitičke nestabilnosti i konstantne opasnosti koja je dolazila preko granice. Sve te poteškoće ostavljale su kod stanovništva Vojne granice dojam zapuštenog patrijarhalnog siromašnog puka kojemu je svakodnevica podređena njegovoj obrambenoj ulozi.

Život u takvim uvjetima stvorio je ljude otporne na teške fizičke napore, surovost i nasilje, nenavikle na stegu feudalnih gospodara, ali i spremne na stalnu pripravnost za potrebe oružanog sukoba sa Turcima. Taj psihološki profil neukrotivog *freelancera* itekako je utjecao na prilagodbu graničara gerilskom „malom“ ratu, ali i poprilično utjecao na percepciju graničarskih trupa kod uljuđenog stanovništva europskih zemalja koje se imalo prilike s njima upoznati. Ne samo kod civila, već i europskih vojnika koji su za cijelog trajanja karijere, za razliku od *grencera*, uživali komoditet vojnih logora, imali osigurane obroke koje je plaćala državna blagajna i mirnodopske dane provodili ne strepeći od strahova koji su mučili vojnograničnu svakodnevicu.

Vojna granica je Habsburzima bila izuzetno važan rezervoar „jeftinoga“ ljudstva za potrebe mobilizacije, doduše ne previše cijenjenoga među elitističkim vojnim krugovima.¹⁷ Kako je svaki sposoban muškarac bio vojni obveznik, udio naoružanog ljudstva u

¹⁶ Više o tome: K.Kaser, 1997.

¹⁷ P. Haythornthwaite – B. Youngusband, 1994., str. 14.

okvirima čitave populacije bio je izuzetno velik za tadašnje prilike.¹⁸ Sredinom 18. stoljeća Vojna granica je teoretski mogla podići do 35 000 graničara za potrebe rata van granice, dok je još barem polovica toga broja ostajala kod kuće i bila angažirana kao pričuva za obranu Granice.¹⁹

REGULARNI VS. NEREGULARNI RAT

Potreba za neregularnim poluvojnim trupama Hrvata izvan Monarhije pojavit će se tek za uspona Marije Terezije, u trenucima kada je Habsburškoj monarhiji bio potreban svaki oblik vojne pomoći i kada su njene granice bile ugrožene od osvajačkih težnji Pruske i Francuske. Do tog trenutka hrvatski graničari su se rijetko koristili izvan Vojne granice, osim manjih konjaničkih odreda koji su kao plaćenici služili stranim vladarima, od kojih su najpoznatiji proslavljeni *royal des cravates* u službi francuskih kraljeva.²⁰ U sastavu austrijskih carskih snaga graničarske trupe spominju se po prvi puta u vrijeme rata za španjolsku baštinu (1701.–1714.).²¹ Tada je po prvi puta dokumentiran i angažman pandura van Granice.²² Potrebno je istaknuti kako u usporedbi sa regularnom vojskom, graničari kao milicijska „pučka“ vojska nisu bili previše cijenjeni, pa ni prijeko potrebni, a i časnički položaj je u Vojnoj granici bio smatran inferiornim ekvivalentnoj časničkoj funkciji u carskoj vojsci. Njihov status će se poboljšati tijekom 50-ih godina 18. stoljeća kada će povećačenjem Granice i vojnim reformama graničari biti uključeni u redovnu vojsku.

Značajniji angažman graničara na inozemnoj sceni dogodio se za vrijeme Rata za austrijsko nasljeđe (1742. –1748.) i naročito za Sedmogodišnjeg rata (1756. –1763.), u kojem su ratovala sve hrvatske graničarske postrojbe.²³ Po slobodnoj procjeni, taj relativno kratki period u rasponu od dvadesetak godina predstavlja i povijesni moment kada su hrvatske vojne snage imale najviše utjecaja na tijek i ishod nekoga od velikih ratova. Tada su hrvatske graničarske snage, husari i panduri, činile znatan dio austrijskih oružanih snaga kojima je raspolagala carica Marija Terezija, no ono što je važnije od njihove kvantitativne značajke jest to da su sa svojom inovativnom tehnikom ratovanja ostavili jak dojam na sudionike tih sukoba.²⁴ Ili rečeno riječima britanskog povjesničara Macaulaya: „...sada ona bi (Bavarska) poplavljena divljim četama iz one krvlju natopljene zemlje, što leži na granici između kršćanstva i islama; strašna imena pandura, Hrvata i husara upozna zapadna Europa tada prvi puta.“²⁵

18 U Prusiji 1740-ih godina, zasigurno najmilitariziranijoj državi Europe, na početku vladavine Fridrika II., udio vojnih lica u odnosu na cjelokupnu civilnu populaciju iznosio je tek oko 5-6 % (R.A.Preston – S.F. Wise, 1979., str. 141-142.). S druge strane, dok je na području hrvatsko-slavonske Vojne granice na jednog graničara dolazilo 6-7 civila (15%), omjer je u ostalim djelovima Monarhije iznosio 1:64. (S. Pavičić, 2009., str. 112.)

19 S. Pavičić, 2009., str. 111,112.

20 W. Laqueur, 2004., str. 101.

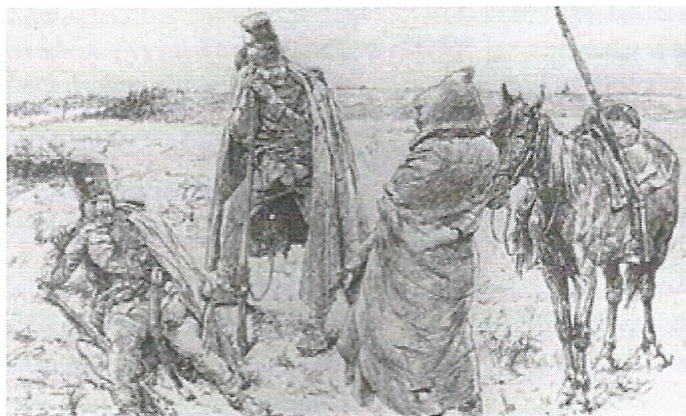
21 S. Pavičić, 2009., str.121.

22 M. Petrović, 1973., str. 522.

23 Ž. Pleskalt, 2001., str. 112.

24 Što se brojčanog stanja tiče, od ukupno 200 000 vojnika koji su na početku rata služili pod austrijskom krunom, iz Vojne krajine dolazilo je 35000 pješaka krajišnika (pandura ili hajduka) i 500 konjanika husara. P. Haythornthwaite – B. Younghusband, 1994., str. 13.

25 F. Šišić, 1994., str. 101.

Slika 4: Panduri na odmoru, jedan od njih ogrmut je karakterističnom crvenom kabanicom.

U tim ratovima istaknuli su se brojni graničarski generali koji su francuskom i pruskom vodstvu demonstrirali lekcije „malog rata“, među njima i oni odlikovani najvišim državnim priznanjima, grofovi Josip Šišković i Josip Drašković, podmaršal Nugent, general Martin Knežević od Sv. Helene, barun Ljubibratić Trebinjski, barun Ivan Tkalčević, barun Franjo Burić Purnaj, barun Orešković-Breinthurm, podmaršal Vid Gvozdanović, i najpoznatiji među njima, barun Franjo (Franz) von Trenck, jedna od najkontroverznijih ličnosti hrvatske povijesti o kojem će biti riječi u daljnjem tekstu.²⁶

U Ratu za austrijsko nasljeđe, i u Sedmogodišnjem ratu, a i mnogim manjim lokalnim sukobima, Hrvati su bili na glasu kao izvrsno lako pješništvo sa dugom tradicijom „gerilskog“ rata i sa bogatim iskustvom stečenim u očuvanju Vojne Granice. Po mišljenju mnogih tada im u Europi u ulozi lakog pješništva nije bilo premca. Ništa slično nije se moglo pronaći u redovima ostalih europskih vojski koje su se još sredinom 17. stoljeća odrekle „neregularnih“ metoda i okrenule prije opisanoj pozicijskoj, manevarskoj, linijskoj taktici koja nije trpila ni najmanju dozu individualnosti i vlastite inicijative, sustavu u kojem je vojnik bio pod cjelodnevnom strogim nadzorom časnika i dočasnika, a njegova sloboda kretanja bila doslovno ograničena unutar zidova vojarnje.²⁷

Graničari su se koristili za zadaće kojima takvo regularno pješništvo i konjica nisu bili namijenjeni, a koje su pristajale otvorenom i elastičnom ratu kakav se prakticirao na području Balkana, i graničnim područjima sa Osmanskim carstvom. To je uključivalo čarkaške prepade, ometanje neprijateljskih komunikacija i linija opskrbe, sabotažu putova i inženjerskih poslova, izviđanje pokreta i lokacije protivničkih snaga, napade na malene izolirane grupice, organiziranje zasjeda, hvatanje časnika i presretanje glasnika, te niz operacija koje su zahtijevale upadanje u neprijateljsku pozadinu i infiltraciju. Po svojoj namjeni i stilu borbe, bile su to u neku ruku preteče suvremenih specijalnih vojnih snaga.

Sraz Hrvata i stajaćih vojski Pruske ili Francuske može se promatrati i kao sudar dviju različitih „škola“ rata, sudara dvaju različitih svjetova – jednog kojega je oblikovala prosvijećena elita i znanstvena inovativnost vojnih teoretičara, te drugoga kojeg je iznjedrila

26 S. Pavičić, 2009., str. 142.

27 R.A.Preston – S.F. Wise, 1979., str. 139.

surova stvarnost *Antemurale christianitatis*. U tom srazu između regularnih profesionalnih linijskih formacija i neregularnih milicijskih gerilskih grupacija, konvencionalnog i nekonvencionlanog pristupa ratnoj materiji, Hrvati su se pokazali kobnima za svoje protivnike.

Slobodni način ratovanja, koji vojniku nije zadavao ograničenja koja su postavljena principima linijske taktike i linijskog borbenog poretka, omogućio je graničarima da bez ulaženja u otvorenu borbu i razmjenu vatre protivniku nanesu velike gubitke u opremi i ljudstvu. Iako su bili komparativno slabiji u pogledu naoružanja, obučenosti i vodstva, uspijevali su savladati i mnogo jačeg suparnika, mada su često naivnim prihvaćanjem borbe znali izvukli kraći kraj. To nam potvrđuje i slučaj od 23. travnja 1757., sjeverno od Praga, gdje su lako naoružani panduri opkolili dva bataljuna pruskih grenadira na jednoj uzvisini, i tom prilikom nanijeli im teške gubitke.²⁸

Iako su djelovali u prvom redu kao samostalne grupacije, graničarske trupe sudjelovale su i u velikim odlučujućim bitkama uz bok carsko-kraljevskim snagama, u kojima su kao raspršene pomoćne čete zauzimale položaje ispred ili na krilima linijskog borbenog poretka. Kao predstraža glavnine vojske promatrali bi kretanje neprijateljske formacije pred početak bitke i osiguravali pristupne putove prema svojim jedinicama kako bi onemogućili približavanje neprijateljskih špijuna i izvidnika. Jedna od takvih kapitalnih bitaka u kojoj su sudjelovale graničarske trupe je bitka kod Kolina, jedna od najznačajnijih bitaka Stogodišnjeg rata, u lipnju 1757., ključna pobjeda vojske maršala Dauna nad trupama Fridrika II. kojom je osiguran opstanak čeških zemalja u okviru Monarhije.²⁹ U njoj je pored 30–ak tisuća austrijskih i ugarskih regularnih vojnika sudjelovalo i 1500 pandura. Potrebno je spomenuti kako je u tom uspjehu sudjelovalo i nekoliko stotina hrvatskih husara u sklopu mađarske konjice Ferenc Nadaždija, koji su jednom prilikom na iznenađenje pruske komore upali u sam tabor Fridrika Velikoga.³⁰

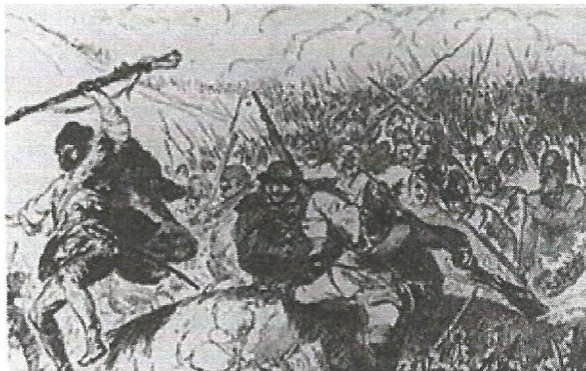
No, suradnja sa regularnim trupama i vezivanje uz tromi linijski poredak nisu omogućavali iskorištavanje maksimalnih kapaciteta graničarskih vojnika. Puno veći obol ratnim uspjesima Habsburške monarhije oni su dali u svojoj tradicionalnoj ulozi čarkaša, kao potpuno „elastične“, lako pokretljive trupe sposobne za samostalno djelovanje.

U toj svojoj maniri, graničarske jedinice „krstarile“ su neprijateljskom pozadinom u grupama od par stotina do najviše dvije-tri tisuće ljudi, potpuno neovisno o kretanju i djelovanju regularne kraljevske vojske. Pritom su mogli zadirati i do nekoliko stotina kilometara u unutrašnjost neprijateljskog teritorija, a prilikom takvih pohoda opskrblijivali su se na terenu, otimajući od civilnog pučanstva ili iz zarobljenih zaliha koje bi preotimali na putovima između gradova, tj. opskrbnih centara i poljskih vojnih tabora. Ciljali su manje zahtjevne mete koje mogu lako savladati, no često su čarkaškim napadima ometali i veće skupine neprijateljske vojske koje su se kretale šumovitim ili brdskim područjem, te im nanosili znatne gubitke u ljudstvu i opremi. Stalnim uznemiravanjem i ometanjem opskrbe komplicirali su stratešku poziciju pruskih i francuskih vojski koje su opsjedale habsburške tvrđave i koje nisu bile naviknute na takav „mali rat“.

28 Pruski grenadiri pripadaju udarnom elitnom sloju pruskog pješništva. Kako im i samo ime kaže, bili su naoružani granatama koje su u jurišu i sa male udaljenosti bacali na protivničke redove. C. Jorgensen et alii, 2006., 55.str

29 S. Pavičić, 2009., str. 141.

30 S. Pavičić, 2009., str. 141.

Slika 5: „Divljački“ juriš graničara, autor Mentzel

Njihova tehnika ratovanja koju su donijeli sa turske granice bila je po europskim etičkim standardima na granici prihvatljivoga ponašanja, okarakterizirana kao barbarizam i divljaštvo. Svoje „žrtve“ sačekivali su u zasjedama, dobro prikriveni u okolišu, te ih otimali, plijenili ili ih napadali iz zaklona pa brzo uzimali. U udarima na jačeg protivnika silovitim iznenadnim napadima sa rubova šuma ili uzvisina obrušavali su se na spore kolone i opskrbe konvoje, što je pak rezultiralo zarobljavanjem bogatih vojnih zaliha; često i bez borbe i većih napora, pošto bi se neiskusniji branitelji u šoku panično razbježali. Kakav su pogubni utjecaj takvi prepadi mogli imati na odvijanje ratnih operacija pokazuju nam iskustva francuskog generala Bellislea koji je u prosincu 1742. vodio opsadu Praga. Tom prilikom angažirao je 22.000 vojnika. No zbog toga što su mu protivničke grupe u zaleđu ugrožavale veze sa glavnim stožerom i zalihama bio je prisiljen povući se i prekinuti opsadu grada. U povlačenju do 35 kilometara udaljenih francuskih uporišta iza rijeke Eger, koje je trajalo čak deset dana, neregularne trupe hrvatsko-ugarskih husara i pandura su ga konstantno napadale sa bokova. Nakon završetka desetodnevne agonije Bellisle je ostao tek sa 9000 vojnika, a da nijednom nije došao u priliku zametnuti bitku s malobrojnim napadačima.³¹

Tijekom tog istog rata u kojem je slučaj sa generalom Bellisleom pokazao obeshrabrujuću nemoć regularnih snaga suočenih sa taktikom „malog rata“, velikih problema sa djelovanjem graničara i husara imao je već spomenuti pruski kralj Fridrik II. Veliki. Bora-veći u dva navrata sa vojskom u Šleskoj i Češkoj (1741. i 1744.-1745.), gdje je pokušavao potisnuti austrijske snage prema jugu i proširiti svoje južne granice na račun Habsburgovaca, svjedočio je brojnim pritužbama koje su mu pristizale sa terena. Iako je prezirao „kukavički“ način rata kojim su se služili vojnici sa Vojne granice, ipak je s vremenom u njemu uvidio isti onaj potencijal koji su prepoznali vojni savjetnici mlade carice Marije Terezije- „mali rat“ otvorao je nove mogućnosti kojima će protivniku efikasno ugroziti linije komunikacije i iscrpljivanjem ga prisiliti na mir. No, i jedna od najvećih slabosti Fridrikova vojničkog genija koju je iskazao tijekom svoje vladavine, a tako i jedna od najizraženijih slabosti čuvene pruske vojske, bila je upravo nemogućnost rješavanja problema sa lakim pješastvom, tj. austrijskim graničarskim trupama.

31 J. Ellis, 1979., str. 57.

Suočen sa stalnim prepadima hrvatskih i mađarskih snaga koje su umanjivale borbenu spremnost pruske vojske, Fridrik II. je ostavio zabilješke kojima je sam priznavao uspješnost protivnika, npr.: „*Kada smo razaslali grupe za izvršenje rekvizicije, da bi sačuvali glavninu vojske bilo je potrebno zaštititi ih jedinicama od čak 3000 konjanika i 8000 pješaka. Svaki snop sijena je plaćen krvlju. Moratz, Trenk, Nadaždi bili su neumorni i može se reći da su oni dali prve lekcije iz umjetnosti malog rata*³²“.

Isti frustrirajući problemi su se ponovili i za trajanja Sedmogodišnjeg rata, a jedan od brojnih primjera je propali pokušaj opsade češkog grada Olomuca 1758. Pošto su im Austrijanci razbijanjem opskrbnih konvoja u pozadini odsjekli veze sa bazom, Prusi su bili prisiljeni povući se iz opsade: „*Prusi nisu ni slutili da se u blizini u zasjedi nalaze austrijske snage. Nakon što je prvih 200 kola mirno prošlo, otvorena je jaka topnička paljba. Prusi su ubrzali kretanje, ali su ih napali Hrvati skriveni u žbunju. Žišković i pukovnik Riese bacili su se na sredinu konvoja i razbili ga. Uspjelo je pobjeći samo onih 200 kola, dok ih je 3000 palo u ruke Austrijancima*“³³.

Posebnu pažnju posvetio je Fridrik II. vojnograničnim trupama i u svojim *Uputama generalima*³⁴: „*Husari i panduri su opasni jedino onima koji ih ne poznaju. Nikad nisu hrabri, osim kad su potaknuti prilikom za krađu, ili u slučajevima kada procjene da mogu naškoditi protivniku bez prevelikog izlaganja riziku. Svoju hrabrost ionako iskazuju tek u napadima na komoru i prtljagu, i u čarkanju sa trupama koje su u povlačenju. Naše trupe nemaju razloga strepiti od njih, ali kako su naši marševi često usporavani zbog njihovih napadaja, i kako će neki ljudi ionako nedvojbeno biti izgubljeni, dužan sam pojasniti vam najbolju metodu koju znam kako bi se oslobodili ove pošasti...Kada se povlačimo preko ravnica, husari mogu biti odbijeni sa par kugli iz topova, a pandure će na dovoljnom odstojanju držati prisutnost naših husara i draguna, kojih se poprilično boje“...“*panduri pucaju iz ležećeg položaja i tako ostaju prikriveni i teže uočljivi...ni topovi ni muškete ne mogu im nanijeti velike štete pošto su raspršeni unaokolo, skriveni i zaklonjeni na uzvisinama i iza stabala, jedino što nam preostaje je odvojiti manje grupice koje će čuvati bokove naših kolona i zatim ih napasti silovito i snažnim jurišem kako bi ih natjerali u bijeg*“.*

Zbog korištenja „neregularaca“ Marija Terezija je trpila brojne kritike svojih suvremenika; one su uglavnom dolazile iz suparničkih stožera, ali i iz pera domaćih moralista koji su je upozoravali na nepodopštine Hrvata i uvjeravali kako njihovo djelovanje nije u skladu sa vojničkim idealima. Gledajući to iz perspektive kritičara vođenih načelima prosvjetiteljstva i humanizma, i uzevši u obzir prirodu konvencionalnog rata 18. stoljeća, kritike su bile na mjestu. Za njih su to bili tek obični banditi, ubojice i pljačkaši.

I svojim izgledom i pojavom sami graničari nisu mogli ostaviti drugačiji dojam. Graničarski vojnici prve polovice 18. stoljeća nisu imali standardne uniforme, bili su obučeni u šarenu i raznoliku odjeću kućne radinosti koja je odražavala velik utjecaj turske kulture, te opremljeni osobnim oružjem raznolikog podrijetla. Takvim izgledom zbilja su više nalikovali masi drumskih razbojnika nego ozbiljnijoj vojnoj jedinici.³⁵

32 J. Ellis, 1979., str. 59.

33 Ž. Pleskalt, 2007., str. 114.

34 U slobodnom prijevodu sa engleskog jezika, P. Haythornthwaite – B. Youngusband, 1994., str. 16,17.

35 U tom šarenilu opreme i odjeće, ako bi trebali izdvojiti detalje po kojem su bili prepoznatljivi bile bi to prvenstveno crvene kabanice, po kojima će 40-ih godina Trenkovi panduri dobiti popularni naziv „crveni kapucini“. S. Pavičić, 2009., str. 133.

Usprkos žalbama o „nediscipliniranim Hrvatima“ upućenima bečkom dvoru, protivnicima Habsburške krune nije preostalo ništa drugo doli uhvatiti se u koštac sa nepopustljivim protivnikom i prihvatiti njegova pravila igre. Mali rat koji su europskoj javnosti demonstrirale graničarske pukovnije, dotada obilježen kao „nepoželjan“ anti-civilizacijski oblik ratovanja, ponovno je postao aktualna tema među generalima i na europskim dvorima prepoznat je kao novi oblik ratne prakse koji omogućuje ono što su brojni vojskovođe pokušavali ostvariti na druge načine, iscrpljivanjem protivnika bez upuštanja u velike rizike. No, Europa se tek trebala naučiti osnovama „balkanskog“ rata i primijeniti izrađene zamisli u praksi. Prve korake u tom pravcu poduzela je zemlja koja je i najviše bila izložena toj problematici, Fridrikova Pruska. Njen primjer slijedila je Francuska, te zatim neke druge europske monarhije. Tijekom Sedmogodišnjeg rata, kao odgovor na aktivnosti hrvatskih pandura i mađarskih husara, Fridrik II. oformio je posebne *Freidbattalionen* sastavljene od dobrovoljaca, dezertera i pomilovanih sitnih kriminalaca.³⁶ Oni su kao osiguranje od prepada pratili regularnu vojsku na pohodu. No, nezadovoljan rezultatima pruski kralj je često isticao njihovu nekorisnost u borbi sa Hrvatima i doslovno ih je u službenoj korespondenciji nazivao „običnim dezerterima i vagabundima“.³⁷

Puno veći uspjeh imalo je podizanje tzv. lovačkih jedinica, pruskih *Jägera* i francuskih *chasseura*, sastavljenih od lovaca koji su se po prirodi svojega zanimanja znali kretati šumovitim i brdskim krajolikom i svoja iskustva iz lova na životinje mogli primijeniti na hvatanje gerilaca.³⁸ No, ispočetka su oni više služili u ulozi svojevrzne policije i bili su malobrojni da bi mogli uspješno ograničiti djelovanje pandura.

Slavonski graničar iz 1740ih, autor M. Engelbrecht (Slika 6.) i graničar slunjske pukovnije iz 1757., autor M. Becher (slika 7.) Uočljiva je razlika u opremi i oružju graničara prije i nakon regularizacije graničarskih trupa 1750ih.

36 P. Haythornthwaite – B. Younghusband, 1994., str. 21.

37 M. Howard, 2002., str. 90.

38 Tradicija lovačkih jedinica u njemačkoj vojsci zadržala se sve do novijeg doba. Zanimljivo je kako su divizije Wehrmachta, koje su u svom nazivu nosile oznaku *Jäger*, kao izdanci te tradicije, djelovale u protugerilskom ratu na prostoru Hrvatske tijekom 2.svj.rata. O lovačkim jedinicama: Z. Aljančić, 1973., str. 137.

Zahvaljujući svojim zapaženim rezultatima na terenu, graničari su ostvarili velik utjecaj na vojnu i političku inteligenciju tog doba, te tako svojim djelovanjem bitno usmjerili pravce razvoja tadašnje vojne misli. Nakon Sedmogodišnjeg rata, u kojemu je veliki angažman graničarskih pukovnija unio novu dimenziju u vođenje ratnih operacija i djelomice izmijenio uvriježeni moralistički pristup ratu, među europskim vojskovođama ostvaren je pomak ka prihvaćanju „malog rata“ kao nužnog, ali i dalje etički kontroverznog i nelegitimnog načina ratovanja. Graničarski „nekonvencionalni rat“ postao je predmet analize i istraživanja mnogih vojnih teoretičara i mislilaca toga doba. Među njima potrebno je izdvojiti barem one koji su imali najvećeg utjecaja na oblikovanje europske vojne teorije, te tako posredno utjecali i na gibanja europske vojne povijesti. Jedan od njih je proslavljeni francuski vojskovođa Emmerich de la Croix, koji je na osnovi svojih iskustava u borbama protiv Trenkovih pandura u Alzaceu i zapadnonjemačkim zemljama 1752. izdao studiju *Traite de la petite guerre* kojom je prezentirao francuskoj vojnoj javnosti kako ratuju Hrvati.³⁹ Zanimljivo je kako je austrijski plemić Ligne u osvrtu na njegov rad odgovorio da „svaki naš Hrvat zna o ratnim lukavstvima barem jednako kao i de la Croix, i kad bi samo umio pisati, mogao bi ga (de la Croix) naučiti još pokoji trik“.⁴⁰ Godine 1756. Francuz Grandmaison je napisao veliku i utjecajnu studiju *La petite guerre*. Uslijedili su radovi na njemačkom jeziku, već spomenute *Upute generalima* Fridrika II Velikoga, upotpunjenе djelima visokih pruskih časnika P. Platena i F. von Kleista. Na samom kraju stoljeća, 1799., pojavilo se djelo pruskog časnika Valentinija *Abhandlung uber den kleine Krieg*, svojevrmeno vrhunac stručne vojne literature o problematici malog rata, u kojemu autor nimalo neutemeljeno Hrvate naziva najvršnjim „majstorima vještine“, koju su u međuvremenu kroz proces reforme izgubili.⁴¹

Vojno-granični vojnici, pored toga što su na habsburškoj strani uživali status izrazito hrabrih, brzih i neuhvatljivih ratnika, na protivničkoj strani su se uz njih vezivali osjećaji pritajenoga respekta zbog njihove uspješnosti ili, češće, osjećaji omraženosti i straha zbog lošega glasa koji ih je pratio. To su i sami opravdavali svojim nasilnim ponašanjem na kojega „prosvijećena“ novovjekovna Europa nije navikla.

U prvom redu po tome je ostao poznat energični barun Franjo Trenk sa svojom dobrovoljačkom *freicorps* grupom originalnog naziva Slavonski pandurski bataljun (Slavonische Panduren Bataillon).⁴² Ta ozloglašena postrojba osnovana je 1741. i do 1747. sudjelovala je na ratištima od Češke do Alzasa, a brojala je 2000-3000 pandura, lakih pješaka oboružanih turskim oružjem, kojima je po ugovoru sa caricom pripadao plijen koji bi oteli protivniku pa se nisu libili udaranja po civilima i bogatom građanstvu.⁴³

Unatoč mnogo puta iskazanoj iznimnoj hrabrosti i rijetkoj ratnoj vještini, Trenkove pandure pratila je nezavidna reputacija pljačkaša, palikuća i zločinaca, hajdučke družine koja je ratovala kako bi uništavala i palila, a naplaćivala se plijenom. Na osnovi njegovih postupaka, može se reći kako je Trenk upravo ciljano gradio imidž vlastite jedinice na nasilju, igrajući na kartu psihološkog rata usmjerenog prema neprijatelju. Iz istog razloga

39 F. Misjak, 1973, str. 244,245.

40 W. Laqueur, 2004., str. 106.

41 W. Laqueur, 2004., str. 107.

42 Freicorps – posebne polu-privatne jedinice unutar austrijske carske vojske koje su podizali pojedini časnici uz dozvolu vladara, veličine najčešće oko 300 ljudi, po namjeni slične lakim pješačkim graničarskim postrojbama. P. Haythornthwaite – B. Youngusband, 1994., str. 35,36.

43 Više o Trenkovim pandurima vidi: F. Šišić, 1994.

su njegovi panduri nosili odjeću koja je krojem podsjećala na janjičare, koristili tursko oružje (krive sablje i jatagane), nastupali uz orijentalnu vojnu glazbu bubnjara i jurišali u borbu uzvicima: “Allah, Allah!!“.⁴⁴

Zbog počinjenih zločina i malverzacija s državnim novcem Trenk je 1749. osuđen na smrt, ali mu je na intervenciju carice kazna preformulirana u kaznu doživotnog zatvora, dok je njegova grupa reformirana i uključena u redovni sastav.⁴⁵

Tijekom Rata za austrijsko nasljeđe ime Trenkovih pandura, a i graničara općenito, postalo je sinonim za zločin protiv humanosti, a u kolektivnoj memoriji pučanstva diljem njemačkih zemalja, Nizozemske i Češke ostalo je zapisano još dugo vremena.

Surovost pandura može se vidjeti iz niza primjera, a često je po svojoj žestini i učestalosti nadilazila i same Osmanlije kojima su se inspirirali; pred oči zatečenog njemačkog, češkog ili nizozemskog pučanstva vraćala je strahove Tridesetogodišnjeg rata.⁴⁶ Ferdo Šišić nam donosi opis osvajanja češkog pograničnog grada Chama koji je u rukama bavarskog vojvode priječio put austrijskim trupama u Češku, u kojem je sudjelovalo 150 trenkovih pandura uz 300 graničara i grupu mađarskih husara: “...*isti hip dade zapovjed za napad. Predgrađe sa dvjesta dvadset kuća odmah pade, i bude sve zapaljeno. Na to se digne jakvjetar od kojega se porodi strašna vatra na više od pedesetak mjesti....dok su u općem metežu panduri preskočili zidine, nemilo ubijali i klali sve što im je pod ruke došlo. Cham izgori do temelja, građanstvo propade sasvim, tako da je neizmijerna bjeda zavladała. Panduri robeć i plijeneći nisu poštedili ni crkve ni oltara, sve se ili izgubi po njihovim džepovima ili bi uništeno*“. Slično je bilo i tijekom kampanje protiv francuske vojske, pri zauzimanju grada Zaberna na Rajni, kada su panduri iz osvete pogubili 1500 zarobljenih francuskih vojnika, a zbog „gostoljubivosti“ prema Francuzima cijelo gradsko stanovništvo je protjerano, grad opljačkan i zatim spaljen do temelja. Kako navodi Šišić, ostale su cijele tek dvije kuće i kardinalski dvor.⁴⁷

Koliku su egzotiku predstavljali graničarski vojnici za tadašnju europsku javnost, vidi se iz zanimljivog slučaja iz 1745. kada su francuski vojnici zarobljene pandure odveli u Strasbourg i svojemu puku prikazivali „za novce kao kakvu rijetku zvjerad“.⁴⁸

44 F. Šišić, 1994., str. 134.

45 S. Pavičić, 2009., str. 140.

46 Percepcija Hrvata u europskim ratovima iz sredine 18.st. naslanjala se na ranije stvorenu reputaciju nasilnih plaćenika, koju su baštinili još od sredine prethodnog stoljeća. U nastajanju stereotipne slike hrvatskog vojnika nezaobilazan je slučaj spaljivanja perspektivnog njemačkog grada Magdeburga 1631., kojom prilikom je sva gradska imovina popljačkana i pobijeno 25.000 građana (preživjelo ih samo 5000). Sjećanje na taj događaj ostalo je urezano u sjećanju njemačkih protestanata, a izraz „magdeburgizacija“ koristio se za izricanje totalne devastacije i grabeži. Ukratko o Hrvatima u Tridesetogodišnjem ratu: S. Pavičić, 2009., str. 86-96.

47 F. Šišić, 1994., str. 144.

48 F. Šišić, 1994., str. 135.

Slika 8: Graničari u pljački, grafika se nalazi u vlasništvu Brown University Library

NA ZALASKU

Još za trajanja Rata za austrijsko nasljeđe austrijske vojne vlasti procjenile su kako je u što kraćem periodu potrebno reformirati postojeći sustav Vojne granice i prilagoditi ga zahtjevima suvremenog europskog ratišta. Vojno-krajiško društvo nije više bilo okrenuto isključivo obrani od ionako sve defenzivnijih Turaka, već je njegova daljnja sudbina određena time da se Granica pretvori u vojni poligon za obrazovanje vojnih snaga koje će biti uporabljive i u sukobima sa suparničkim državama koje su pretendirale na habsburšku krunu i posjede. Kraj „nekonvencionalnosti“ graničara počeo se nazirati nakon što su reforme vojnograničnog društva, koje je od 1744. po nalogu carice provodio princ Josip Hildburghausen, počele davati svoje prve rezultate.

Počevši od 1750-ih godina nadalje, Vojna granica je doživjela brojne promjene.⁴⁹ Izgrađene su nove vojarnje, obnovljene ceste i putovi, poboljšana postojeća obrambena infrastruktura uz granicu i unaprijeđen sustav opskrbe. Na organizacijskom i upravnom planu također su provedeni veliki zahvati, ukinuta je zastarjela podjela na kapetanije i generalate, a uvedena standardna vojno-administrativna podjela po pukovnijama (*National-grenz-infanterie -regimentern*, ukupno njih 11), njihovim podjedinicama, bataljunima (*Bataillonen*) i kumpanijama (*Compagnien*).⁵⁰

I sami graničari su morali usvojiti nova pravila ponašanja, učiti ratna pravila i pohađati redovne vojne vježbe; propisano im je obvezno nošenje službene uniforme *Grenzer* korpusa koja je šivana po mađarskom kroju.⁵¹ Prvi puta su se tako uredno uniformirani graničari pojavili na okupljanju vojske za Sedmogodišnji rat 1756., na sjeveru Češke. U sklopu reformi dobili su i standardizirano naoružanje zapadnoga tipa, a sva obilježja koja su upućivala na orijentalnu tursku kulturu su izbačena. Sa novom organizacijom dobili su novo lice i više na promatrače nisu ostavljali dojam seljačke rulje i milicijske paravojske, no upravo kroz taj proces regularizacije i izjednačenja sa stajaćim profesionalnim trupama počinje i njihovo opadanje, gubitak nekadašnje prepoznatljivosti i utapanje identiteta u homogeniziranoj masi regularne državne vojske.

49 K. Kaser, 1997., str. 160., S. Pavičić, 1997., str. 111.

50 Ž. Holjevac – N. Močanin, 2007., str. 43-45.

51 S. Pavičić, 2009., str. 113.

Svoj tradicionalni način rata zadržali su u godinama nakon Sedmogodišnjeg rata, kao samostalni strijelci (*Scharfschutzen*) i čarkaši, no u zadnjim desetljećima 18. stoljeća kroz proces prilagodbe linijskom borbenom poretku oni su izgubili vještinu vođenja „malog rata“ po kojoj su bili nadaleko poznati. Nakon Rata za bavarsko nasljeđe 1776. graničarski korpus je u potpunosti integriran u regularno linijsko pješništvo. Unatoč tomu što su važnost taktike „malog rata“ i lakog pješništva prepoznali vojni stručnjaci diljem Europe, te što je taj gerilski oblik ratovanja doživio novo buđenje na području sjevernoameričkih britanskih kolonija u borbi britanskih imperijalnih i separatističkih američkih snaga tijekom Američkog rata za nezavisnost, u Habsburškoj monarhiji stvari su išle drugim pravcem. Taj dugi reformski proces, koji je trajao sve do zadnjih godina stoljeća, nije doveo do željene preobrazbe. Suprotno očekivanjima austrijskih reformatora da će kroz proces usavršavanja i osuvremenjivanja, i u novim okvirima linijskog pješništva graničari zadržati svoju srčanost i ostale ratničke kvalitete, ostvarilo se tek to da su postali osrednji linijski pješaci te kao takvi izgubili svoju posebnost i egzotiku. Potiskivanje „hajdučke“ tradicije iz graničarskih postrojbi i uklapanje u novi, strogo formalizirani i disciplinirani sustav nije bilo tek pitanje tehničke prirode, stvar vremena i strpljenja, kako su mislili vojni birokrati u Beču, već se pokazalo kako je to složen problem koji je zahtijevao dublje zadiranje u sociologiju i psihologiju vojnokrajiškog društva. Tim neuspješnim pokušajem „pripitomljavanja“ stoljećima oblikovanog graničarskog mentaliteta na njemu nekompatibilne i presofisticirane europske standarde, završena je najznajčajnija epizoda u hrvatskoj vojnoj povijesti, za koju se bez imalo kolebanja može reći kako su za njenog jednostoljetnog trajanja hrvatski graničari postavljali neke nove standarde u razvoju vojne teorije i taktike na europskom kontinentu, i ma koliko bili kontroverzni i upitnih etičkih vrijednosti, predstavljali neriješivu enigmu za protivnike s druge strane bojnog polja.

POPIS LITERATURE

- Z. Aljančić, 1973., *Lovačke jedinice*, *Vojna enciklopedija*, sv. 5, Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije, 1973., str. 137.
- J. Ellis, 1979., *Gerila kroz stoljeća*, Zagreb: Alfa, 1979.
- P. Haythornthwaite - B. Younghusband, 1994., *Austrian army 1740-1780*, sv.3, London: Osprey Publishing Ltd, 1994.
- Ž. Holjevac – N. Močanin, 2007., *Hrvatsko-slavonska vojna krajina i Hrvati pod vlašću osmanskoga carstva u ranome novom vijeku*, Zagreb: Leykam International, 2007.
- M. Howard, 2002., *Rat u europskoj povijesti*, Zagreb: Srednja Europa, 2002.
- C. Jorgensen et alii, 2006., *Fighting techniques of the early modern world AD 1500-AD 1763*, New York: St.Martin's Press, 2006.
- K.Kaser, 1997., *Slobodan seljak i vojnik: rana krajiška društva (1545.-1754.)*, tom 1., Zagreb: naprijed, 1997.
- W. Laqueur, 2004., *Guerilla warfare: critical & historical essays*, Brunswick, NJ: Transaction Publisher, 2004.
- Franc Misjak, 1973., *Mali rat*, *Vojna enciklopedija*, sv. 5, Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije, 1973., str. 244.-245.
- S. Pavičić, 2009., *Hrvatska vojna i ratna povijest i Prvi svjetski rat*, Split: Knjigotisak, 2009.
- M. Petrović, 1973., *Panduri*, *Vojna enciklopedija*, sv. 6, Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije, 1973., str. 522.
- Ž. Pleskalt, *Bjelovarske pukovnije na europskim ratištima 1756.-1918. godine*, *Radovi zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 1 (2007), str.111-124.

- R. A. Preston – S. F. Wise, 1979., *Men in Arms: A History of Warfare and its Interrelationships with Western Society*, New York: Holt, Reinhardt & Wiston, 1979.
- F. Šišić, 1994., *Franjo barun Trenk i njegovi panduri*, Zagreb: Slavonica, 1994.
- P. Tomac, 1973., Linijski borbeni poredak, *Vojna enciklopedija*, sv. 5., Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije, 1973., str. 88.

Tomislav Ražnjević:

THE FRONTIER SOLDIERS OF CROATIA AND „THE UNCONVENTIONAL“ WAR OF THE 18TH CENTURY

Summary

Croatian-Slavonian Grenzer corps participated in numerous wars which struck European political theatre during the 18th century. Serving under the imperial flag of the Habsburg monarchy, through their war activities and peculiar art of warfare, they left a strong mark on European political and military history, and indirectly affected the epilogue of War of Austrian succession and the Hundred Years war. Using „small war“ tactics, which were opposed to the contemporary European warfare principles and practice, they achieved great success in struggle against French and Prussian professional land forces. As pioneers of light infantry with rich war experience, they introduced European public to new, relatively unknown and exotic war-waging skills, and also, they demonstrated the advantages of such „amoral“ and „non-ethical“ Balkan way of war to military leaders and state rulers of the period, an art of warfare which was developed on the militarized Habsburg-Ottoman empire border. Grenzer's military success was followed by many controversial issues, from dilemmas over justification and application of their guerilla-like warfare among the polite European armies, to serious and valid complaints about their wild nature and atrocities (as it was case with well-known baron von Trenck's Pandour unit). Because of its battle efficiency, courage, innovative nature and many other qualities and possibilities, despite their ethically unacceptable nature, Grenzer's irregular warfare was included into the majority of relevant army manuals of that time, and thus, placed Croatian warriors in well-deserved place in the military history as „masters of the trade“, the trade which once frustrated the leaders of military powers of early modern Europe, and finally disappeared in the extensive process of reformation of Military border, by the end of century.